Історія Української РСР "Наукова думка., Київ 1977р., том перший.
Ст.240 Давні слов'яни та їх сусіди у II – Vст.

Період II-Vст. В історії Європи був насичений бурхливими подіями. Римська імперія на початку II ст. досягла найвищої могутності. До її складу ввійшли численні провінції, утворені на завойованих римлянами землях Європи, Азії та Африки. Внаслідок завоювання Римом придунайських земель кордони імперії досягли Північно-Західгого Причорномор'я. Проте вже з кінця II ст. Римська імперія вступила в період занепаду, викликаного кризою рабовласницького ладу. Розклад рабовласницького господарства, революційна боротьба рабів і колонів, яка поєднувалася з постійними вторгненнями у межі імперії "варварських" племен, призвели наприкінці V ст. до загибелі Західної Римської імперії.

Протягом кількох століть на Рим вели наступ германці, фракійці, слов'яни, сармати, тюрки. Більшість з них переживала період розкладу первіснообщинного ладу й становлення класового суспільства. На цьому етапі дедалі більше виявлялася майнова і соціальна нерівність, посилювалася влада вождів, що спиралися на дружини. Прагнучи до нагромадження багатства, до воєнної здобичі, вожді систематично організовували воєнні походи. Головним об'єктом їх нападів була Римська імперія – давній ворог і гнобитель сусідніх племен, власник величезних багатств. Іноді цілі племена в пошуках більш придатнх для життя земель знімалися зі своїх місць і оселювались у межах Римської імперії. Значне переміщення численних племен у II – VII ст. дістало назву "великого переселення народів".

У перші століття нашої ери переміщення племен охопило територію Південно-Східної Європи, особливо район Північного Причорномор'я, що лежав на шляху кочовиків, які переселялися зі сходу.

За складом населення в той період сучасну територію Української РСР можна подіоити на дві області – північну й південну. Північна смуга Лісостепу була заселена переважно осілими ранньослов'янськими племенами. У південній області – степовій смузі, на узбережжі Чорного моря і в Криму – проживало різноетнічне населення. Частину його становили давні жителі Причорномор'я – нащадки скіфів, сармати, греки. До іншої частини належали племена, що прийшли в Причорномр'я в частини належали племена, що прийшли в Причорномор'я в часи "великого переселення народів": готи, гунни та ін. У перші століття нашої ери у Причорномор'я проникали й ранні слов'яни.

Про територію ранньослов'янських племен Східної Європи в II – V ст. у писемних пам'ятках є лише побіжні відомості. За свідченням істориків VI ст., анти (східна частина слов'ян-венедів) населяли узбережжя Чорного моря між Дніпром і Дністром (Іордан) та територію на північ від Причорномор'я і Приазов'я (Прокопій). Розповідь Іордана про війни антів, готів та гунів, що точилися у другій половині IV ст., дає підставу розпочинати історію антів уже принаймні з цього часу.

У межиріччі Дніпра і Дністра у II – V ст. жили численні племена, що лишили після себе пам'ятки черняхівської культури, відкритої археологом В.В.Хвойкою 1899 р. Ус. Черняхові, нині Кагарлицького району Київської області. Систематичне вивчення цієї культури розпочалося в роки Радянської влади і широко розгорну-
Лося після Великої Вітчизняної війни. Представлена численними пам'ятками, поселеннями і могильниками (загальною кількістю понад 2 тис.), черняхівська культура викликала у дослідників цілий ряд спірних і дискусійних питань. Висловлювалися різні погляди щодо її походження, датування, етнічної належності. Значна частина вчених розглядає черняхівську культуру як поліетнічну. Північна територія цієї культури може бути пов'язана з давніми слов'янами.

Основною територією ченяхівської культури була смуга Лісостепу між Середнім Подніпров'ям і Верхнім та Середнім Подністорв'ям. Тут черняхівські пам'ятки становлять переважну більшість і відзначаються однотипністю культурних рис. Археологічні матеріали свідчать про існуваннятна цій території спадкоємності між черняхівською культурою, попередньою зарубинецькою і наступною, слов'янською VI – VII ст. Дані антропології засвідчують близькість антропологічного типу чернчхівців та східнослов'янських племен полян раннього середньовіччя.

У перші століття нашої ери відбувалося розселення черняхівських племен, переважно на південь та південний захід. У ході переселення черняхівці проникли на зайняті різноетнічними племенами суміжні території – в межі Північного і Північно-Західного Причорномор'я, сучасної території Молдавської РСР та Східної Румунії.

На північ від Середнього Подніпров'я жила північна група ранньослов'янських племен. Вона займала басейни Десни, Прип'яті і Дніпра від Києва до гирла Березини. На цих землях виявлено пам'ятки пізньозарубинецької культури III – V ст., що належали племенам, які переселилися сюди в попередній час із Середнього Подніпров'я.

У Зв'язку з різними умовами розвитку цих двох сусідніх, спільних за походженням груп ранньослов'янських племен культура їх мала свої особливості. Племена Верхнього Подніпров'я тривалий час зберігали багато рис зарубинецької культури: споруджували невеликі прямокутні напівземлянкові житла з печами або вогнищами; дотримувалися поховального обряду трупоспалення; користувалися лискованим посудом біконічної форми тощо. Північна група ранньослов'янських племен була менше втягнута в економічні зв'язки з містами Північного Причорно-
мор'я; вона підтримувала контакти з балтськими племенами, на землях яких розселялись і яких, зрештою, асимілювала. Пам'ятки пізньозарубинецької культури відомі поки що в невеликій кількості.

Племена черняхівської культури досягли більш високого рівня економічного розвитку, ніж зарубинецької. Цьому сприяло проживання їх у зоні Лісостепу, де були вільні від лісів масиви з родючим чорноземним грунтом, найбільш придатним для розвитку орного землеробства. Вони більшою мірою зазнали впливу з боку міст Північного Причорномор'я та римських провінцій, що не могло не позначитися на їхньому економічному розвитку. В культурі черняхівських племен відбилися також контакти з сусідніми племенами пізніх скіфів, сарматів, германців. Проте незважаючи на зовнішні впливи, черняхівська культура зберегла риси, що свідчать про її безпосередній зв'язок з попередньою, зарубинецькою культурою. На заході племена черняхівської культури межували з населенням пізньопшеворівської культури басейну Вісли. Найбільш близькими до черняхівських за характером культури є пам'ятки Верхньої Вісли розташовувула- ся західна група ранньослов'янських племен.

Племена, що залишили пам'ятки черняхівської культури, були численні, вони густо заселяли свою основну територію. Як приклад можна навести дані суцільної археологічної розвідки в Уманському районі Черкаської області, в якому зафіксовано близько 80тчерняхівських поселень, що знаходилися на відстані не далі як 5 км одне від одного, нерідко – гніздами. Поселення розташовувалися звичайно на південних схилах берегів рік та балок, були неукріплені; на деяких з них простежується правильне планування: житла утворювали вулицю чи кілька вулиць.

Завдяки широким розкопкам, прведеним на новобудовах республіки, зокрема в зоні будівництва Кременчуцької ГЕС, на черняхівських поселеннях було досліджено двори – комплекси житлових і господарських будівель, що являли собою окремі домогосподарства. Зокрема, чітке планування двору простежувалося на поселенні поблизу с.Леськи на Черкащині. Головною будівлею було велике наземне житло, поділене

перегородками на окремі камери, з піччю в центральній частині. Неподалік розташовувалися господарська частина подвір'я з рядом будівель. Найближче до житла знаходилася яма-погріб, далі – комора, хлів для худоби та дві невеликі будівлі, які могли служити для утримання птиці й дрібної худоби. В одній з них знайдено залізне калатало, що вішалося на шию домашнім тваринам. У кутку подвір'я виявлено три невеликі споруди та яма, що мали виробниче призначення, пов'язане з виготовленням глиняного посуду. Окремі господарські двори вдалося простежити також під час розкопок поблизу с.Максимівки Кременчуцького району Полтавської області. Тут виявлено чотири двори, кожний з яких складався з житла, комори, клуні та господарських ям.

Житлові будівлі наземні або заглиблені (напівземлянки, землянки); стіни їх споруджувалися на дерев'яному каркасі з лози або плах, основою для якого служили вкопані у землю опорні стовпи. Зовні стіни обмазувалися шаром глини. Долівки жител робилися земляними, іноді підмазувалися глиною; покривалися вони, очевидно, соломою або очеретом. На долівці багатьох жител знаходилися відкриті вогнища, інколи – печі з каменю або глини. Деякі житла мали прибудови типу сіней або ганків. Господарські будівлі звичайно споруджувались у такий спосіб, як і житлові.

Ст. 245.

У лісостеповій частині сучасної території Української РСР виявлено численні римські монети – як поодинокі екземпляри, так і цілі скарби. Нерідко монети знаходили безпосередньо на черняхівських поселеннях. Основні знахідки монет локалізуються у Верхньому Подністров'ї та на правобережжі Середнього Дніпра. Найбільша кількість монет припадає на часи римських імператорів Антоніна Пія (138 – 161) та Марка Аврелія (161 – 180). Існує думка, римські монети перебували в обігу у місцевих племен, особливо сусідніх з римськими провінціями. У III – IV ст., коли на Дунаї точилися готські війни з Римською імперією і торгвельні зв'язки порушилися, римські монети нерідко потрапляли до сусідніх племен як воєнна здобич або, разом із спеціально виготовленими медальйонами, - як дари при укладенні союзу.

Статтями вивозу з Лісостепу в Римську імперію та міста Північного Причорномор'я були здебільшого хліб, мед, віск, хутра, шкіра, можливо, худоба, а також раби.

Інтенсивні зв'язки племен Лісостепу з Римською імперією позначилися на їх економічному та соціальному розвитку. Римські впливи помітні, зокрема, в запозиченні деяких технічних навиків, що їх набули місцеві племена саме у II ст. н.е. Так, у цей час поширюється по всьому Лісостепу гончарний круг та гончарні горни для випалювання кераміки.

Торгівля з рабовласницьким Півднем прискорювала процес формування класового суспільства. Можливість купівлі імпортних виробів, здебільшого предметів розкоші, служила стимулом для нагромадження верхівкою місцевого суспільства багатств, пошуків шляхів посилення експлуатації своїх одноплемінників.

- Племена Прикарпаття і Північного Причорномор'я

Північне Причорномор'я у II – IV ст. заселяло різноетнічне населення. На узберережжі Чорного моря продовжували існувати колишні грецькі колонії, міста-держави, що здебільшого потрапили у залежність від Римської імперії: Ольвія, Тіра, Херсонес, Боспор та ін. На Нижньому Дніпрі існували городища та поселення, засновані у II ст. до н.е. пізньоскіфськими племенами, етнічний склад населення яких з часом змінився, а матеріальна культура зазнала впливу з боку сусідніх культур – античної,

гетської, сарматської.

У степах Північного Причорномор'я в II – IV ст. продовжували кочувати сарматські племена, серед яких головну роль відігравали алани. Історик IV ст. Амміан Марцллін яскраво змалював побут кочовиків-аланів, які все своє життя проводили в кибитках. Проте частина сарматів вже перейшла до осілості. Про перебування сарматів на Нижньому Дніпрі свідчать окремі сарматські поховання та могильники.

Сарматські племена просунулись і в північніші райони. Їхні поховання відомі в північній частині Степового Подніпров'я та в Лівобережному Лісостепу. Сарматські поховання й окремі риси сарматського поховального обряду виявлено на деяких черняхівських могильниках – у селах Кантемирівці Полтавської області. Елементи сарматської культури могли з'явитись у черняхівських пам'ятках лише за умови тісних зв'язків між обома групами племен та, в окремих випадках, спільного проживання їх на одній території. Одним з районів, де осідали сарматські племена, було Правобережжя Дністра та Прутсько-Дністровське межиріччя.

Черняхівські племена проникали також на лиман Північного Причорномор'я і до гирл Дністра та Дунаю – в Північно-Західне Причорномор'я. На цій території житло скіфо-сарматське та грецьке населення, почасти римляни. В матеріальній культурі поселень і могильників того часу на берегах Сасицько-Березанського та Тілігульського лиманів, поблизу сіл Вікторівки, Коблевого Миколаївської області, Ранжевого Одеської області, простежуються риси, характерні як для черняхівських, так і для скіфо-сарматських пам'яток. З першими пов'язуються напівземлянкові житла, поховання за обрядом трупоспалення, з другими – кам'яне будівництво, поховання у вигляді підбоїв та земляних склепів.

Ст.250.

На Дунаї і в Північному Причорномор'ї в середині III ст. розгонулася боротьба з Римом союзу племен, до яого входили германці, сармати, скіфи, фракійці та слов'яни. Ці війни дістали назву скіфських, або готських. У 30-ті роки III ст. "скіфи", як часто збірно називали ці племена античні автори, перейшли Дунай і вдерлись у римські провінції Мезію і Фракію. В 40-х роках III ст. вони здійснили походи в Північне Причорномор'я і зруйнували Тіру, Ольвію, Херсонес, Неаполь Скіфський. Танаїс, а згодом, у 267 р., захопили Пантікапей. У 248р. "скіфи" продовжували напади на Мезію і Фракію, у 251р. Їм вдалося захопити Філіпполь (сучасний Пловдів).

Північнопричорноморські племена, захопивши боспорський флот, у 250 – 260-х роках здійснили ряд походів на міста Малої Азії та Греції, з яких найбільшим був похід 269р. Проте в 270р у Мезії при місті Наїссі, римські війська на чолі з імператором Клавдієм II розгромили військо варварів. Був знищений також і їхній флот. Незважаючи на здобуту перемогу, Рим втратив частину своїх північно-східних володінь, зокрема Дакію, яку захопили германці, та міста Північного Причорномор'я. Деякі з міст після розгрому в 40-х роках III ст. взагалі перестали існувати. Після закінчення війн на Дунаї готи прдовжували жити в Північному Причорномор'ї і в Криму. Їхні племена поділялися на дві групи: східна називалася остроготи (остготи), західна – везеготи (вестготи).

Східні слов'яни у VI – IX ст.

Ст. 252.

В історії Європи друга половина I тисячоліття н.е. була періодом важливих історичних зрушень. Закінчилися переміщення племен та боротьба їх з Римською імперією в межах західної її частини, тоді як на сході, на кордонах Візантійської (Східної Римської) імперії,

вони продовжувалися ще у VI – VII ст. роль слов'янських племен, що виступали вже під своїм іменем "слов'яни", або "склавинви", в європейській історії швидко зростала. Разом з іншими племенами вони вели тривалу боротьбу з Візантійською імперією, що в науці дістала назву Балканських війн. Численні воєнні походи слов'ян у межі імперії супроводжувалися переселенням значної їх частини на Балканський півострів, який вони заселили майже весь.

У другій половині І тисячоліття н.е. завершилося розселення слов'ян. Вони розселилися з своєї прадавньої території між Дніпром і Віслою не тільки в південно-західному напрямку, на Балкани. На заході слов'яни досягли Ельби, на півночі – оз. Ільмень, на північному сході – Волго-Окського межиріччя, на півдні – Північного Причорномор'я.

З широким розселенням слов'янських племен в VI – VII ст. пов'язаний процес диференціації загальнослов'янської мови, утворення східних, західних і південних слов'ян. Східні слов'яни розміщувались на землях від оз.Ільмень до Північного Причорномор'я, західні – на території від Повіслення до р. Ельби, її притоки Заале та Середнього Дунаю, південні – на Балканському півострові.

На основі розвитку феодальних відносин у слов'янських племен у VII – IX ст. відбувався процес утворення держави. У південних слов'ян виникла Болгарська держава, у західних – Великоморавська, згодом Чеська та Польська держави. На VI – VIII ст. у східних слов'ян припадає формування ряду союзів племен – державних утворень, відомих в історичній літературі під назвою "літописних племен", або "племінних князівств" (літописна їх назва – "княжения"). На їхній основі у IX ст. утворилася давньоруська держава – Київська Русь.